

HEATHER & HERITAGE

GRUG A THREFTADAETH

Circular walk/Approx 6.5 Km (4 miles)/2 hours
Taith gyloch/Oddeutu 6.5 Km (4 milltir)/2 awr

TREASURE TRAILS LLWYBRAU TRYSOR

TREASURE TRAIL TALES

Welcome to the Blaenavon World Heritage Site! Since the year 2000 this industrial landscape has been recognised as one of the world's top heritage treasures. This is because it is one of the very few places where you can follow the story of the industrial revolution. A story that was first carved into the landscape by an army of people, using little more than picks and shovels, some 200 years ago.

However, this industrial landscape does not reveal its secrets very easily so you will have to get out and discover

its hidden gems for yourselves! To help you, we've created this series of 'Treasure Trails', each one with a tale to tell, treasure to find and challenges to complete along the way.

We hope you have fun exploring the Blaenavon World Heritage Site. By the time you've walked our trails you'll be an expert in reading the landscape, seeing it for what it really is, full of character and historical interest - a true testament to human endeavour.

STORÏAU TEITHIAU TRYSOR

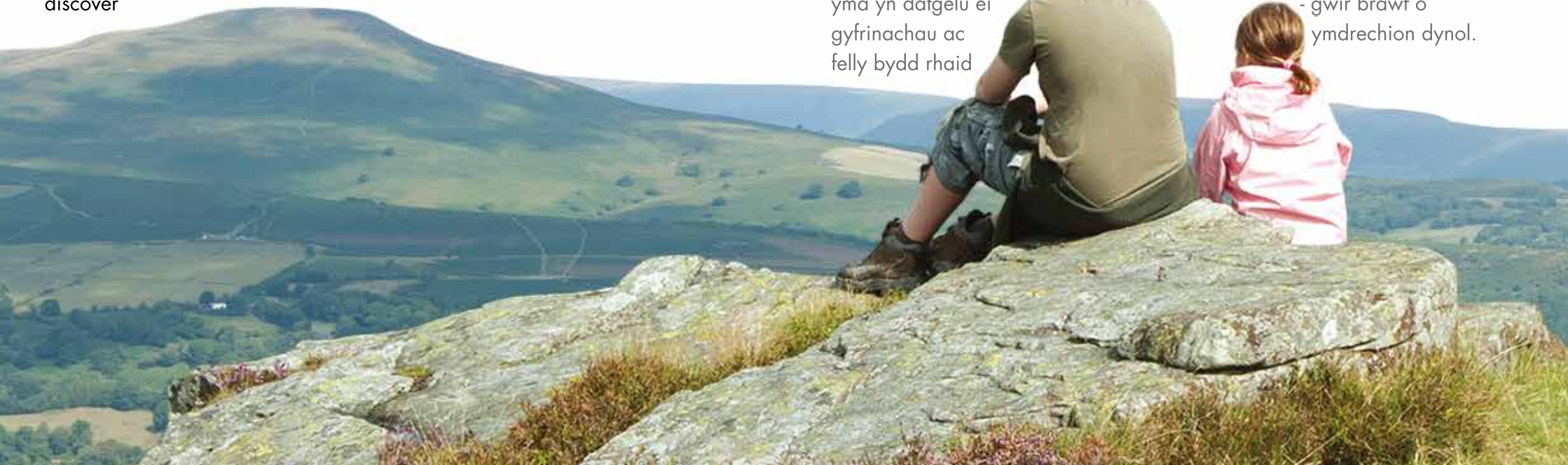
Croeso i Safle Treftadaeth Byd Blaenafon! Ers y flwyddyn 2000 mae'r tirlun diwydiannol hwn wedi'i gydnabod yn un o drysorau pennaf treftadaeth y byd. Y rheswm am hyn yw ei fod yn un o'r ychydig iawn o leoedd lle gallwch ddilyn stori'r chwyldro diwydiannol. Dyma sori a gafodd ei naddu gyntaf yn y tirlun gan fyddin o bobl yn defnyddio fawr ddim mwy na chaib a rhaw, tua 200 mlynedd yn ôl.

Er hynny, nid ar chwarae bach y mae'r tirlun diwydiannol yma yn datgelu ei gyfrinachau ac felly bydd rhaid

ichi fynd ati i ganfod ei drysorau cudd drosoch eich hunain! I'ch helpu, rydyn ni wedi creu'r gyfres yma o 'Teithiau Trysor', bob un â'i stori i'w hadrodd, ei drysor i'w ganfod a'i heriau i'w cwblhau ar hyd y ffordd.

Gobeithio y cewch chi hwyl yn crwydro Safle Treftadaeth Byd Blaenafon. Erbyn ichi gerdded ein llwybrau fe fyddwch yn arbenigwr mewn darllen y tirlun. Byddwch yn gweld beth sydd yno mewn gwirionedd, tirlun llawn cymeriad a diddordeb hanesyddol

- gwir brawf o ymdrechion dynol.

Red's Tale

Life on Bloreng Mountain can be pretty challenging. We are the most southerly, truly native population of Red Grouse in Great Britain. Our kin have made a home here in the heather since the end of the last Ice Age, but the last couple of centuries have been a bit of a rollercoaster, truth be told.

It all started when people realised that we'd make for good shooting!

We're quick see, 0 – 60 in a couple of seconds and 81mph top speed. At the back end of the 18th Century we thus became 'game' birds. Not much of a game if you ask me. On one day in August in 1903, 11 guns hosted by the local ironmaster accounted for 165 of us - the 'Glorious Twelfth' they called it! Despite this, some say that without the 'game-keepers' actively managing the moors on behalf of the ironmasters, we'd have been long gone from this area. Fair play, they certainly made sure that our heather homes were looked after and they did keep other predators and poachers at bay. As a result there were over a 1,000 of us at one time resident here on 'Lord Abergavenny's Hills'.

When the iron industry declined in the late 19th century and the management of the heather stopped our numbers decreased quite rapidly. Luckily for us the locals are once again managing the heather and our numbers are back on the rise, so I shouldn't really go on grousing!

My name's Red by the way. Look out for me on your walk.

Red Grouse/Grugiar Goch'

Hanes Red

Gall bywyd ar Fynydd Bloreng fod yn eithaf heriol. Ni yw'r boblogaeth mwyaf deheuol, gwirioneddol frodorol, o'r Grugiar Goch ym Mhrydain Fawr. Mae ein perthnasau wedi gwneud cartref yma yn y grug ers diwedd Oes yr Iâ ddiwethaf, ond mae'r ddwy ganrif ddiwethaf wedi bod yn dipyn o rollercoaster a dweud y gwir.

Dechreuodd yr holl beth pan benderfynnodd pobl y byddem yn gwneud yn dda ar gyfer saethu! Rydym yn gyflym, chi'n gweld, 0-60 mewn

cwpl o eiliadau a 81 milltir yr awr yw ein cyflymder uchaf. Ar ddiwedd yr 18fed Ganrif daethom yn adar hela, neu "gêm". Dim lot o gêm os chi'n gofyn i fi! Un diwrnod ym mis Awst yn 1903, fe wnaeth 11 o gynnu a gynhelir gan y meistr haearn lleol gyfrif am 165 o ohonom - y 'Glorious Twelfth' cafodd ei alw!

Er gwaethaf hyn, mae rhai yn dweud heb y 'ceidwad helwriaeth' yn rheoli'r rhostiroedd yn weithredol ar rhan y meistr haearn, ni fyddem yn bodoli yn yr ardal hon rhagor. Chwarae teg, roeddynt yn sicr yn edrych ar ôl ein cartrefi grug, ac roeddynt yn cadw ysglafaethwyr arall i ffwrdd. O ganlyniad roedd dros 1,000 ohonom ar un adeg yn preswyllo yma ar 'Fryniau Arglwydd y Fenni'.

Pan dirywiodd y diwydiant haearn ar ddiwedd y 19eg ganrif, a daeth rheolaeth y grug i ben, gostyngodd ein niferoedd yn eithaf cyflym. Yn ffodus i ni mae'r bobl leol unwaith eto yn rheoli'r grug ac mae ein niferoedd yn cynnyddu unwaith eto, felly ni ddylwn fod yn rhy anfodlon!

Fy enw i yw Red gyda llaw, cadwch lygad allan amdanaf ar eich taith gerdded.

Managing the commons

Much of the heather moorland that lies within the Blaenavon Industrial Landscape World Heritage Site is 'common' land. Using a partnership approach to managing this precious heritage landscape, commoners and an ever growing number of volunteers are working together to restore the upland heath to its former glory. Work undertaken includes; visitor management, bracken control, heathland restoration and dealing with the damage caused by illegal off-roading, fly-tipping and arson.

Rheoli'r tir comin

Mae llawer o'r rhostir grug sy'n gorwedd o fewn tir comin Tirwedd Ddiwydiannol Safle Treftadaeth y Byd Blaenafon. Gan ddefnyddio dull partneriaeth i reoli'r dirwedd treftadaeth gwerthfawr hon, mae cominwyr a nifer cynyddol o wirfoddolwyr yn gweithio gyda'i gilydd i adfer ucheldir y rhostir i'w hen ogoniant. Mae'r gwaith a wnaed yn cynnwys; rheoli ymwelwyr, rheoli rhedyn, adfer rhostir a delio â'r difrod a achosir gan yrry anghyfreithlon oddi ar y ffordd, tipio anghyfreithlon a thanau bwriadol.

Mountain Challenge

To take the challenge you will first need to find the Bloreng Mountain Treasure Marker... it's a cast iron disc set in the ground at the top end of Foxhunter car park. Once you've found it stand on top and look around. If it's a clear day you'll be able to see the highest peak in South Wales somewhere in the distance. Do you know the name of this mountain? What direction do you need to look in to see it? The answers to the challenge can be found on the back cover of this leaflet.

Mynydd Blorens

Er mwyn cymryd yr her bydd angen i chi ddod o hyd i Farcwr Trysor Mynydd Blorens yn gyntaf... disg haearn bwrw a osodwyd yn y ddaear ym mhen uchaf maes parcio Foxhunter ydyw. Unwaith y byddwch wedi dod o hyd iddo, sefchwch ar ei ben ac edrychwch o'ch cwmpas. Os yw'n ddiwrnod clir byddwch yn gallu gweld y copa uchaf yn Ne Cymru rhywle yn y chi'n gw mynydd hv y mae angen i chi weld? Gweler yr y ar glawr cefn y da

SPOTTER'S GUIDE CANLLAW GWYLWYR

Ten top spots
Deg peth gorau i'w gweld

The result of all that industrial activity is a rich mosaic of habitats for wildlife and a highly diverse range of species that have made the Blaenavon World Heritage Site their home. What might you expect to see along the way? To help you identify some of the inhabitants we've highlighted a few below. See if you can spot them too...

Canlyniad yr holl weithgarwch diwydiannol yw brithwaith cyfoethog o gynffinoedd ar gyfer bywyd gwylt ac ystod amrywiol iawn o rywogaethau sydd wedi gwneud cartref yn Safle Treftadaeth y Byd. Beth allwch ddisgwyl gweld ar hyd y ffordd? Er mwyn eich helpu i adnabod rhai o'r trigolion rydym wedi amlygu rhai isod. Gwelwch os gallwch chi eu gweld hefyd...

Heather
Grug

Bilberry
Llusen

Cotton Grass
Plu'r Gweunydd

Skylark
Ehedydd

Buzzard
Bwncath

Whinchat
Crec yr Eithin

Red Grouse
Grugiar Goch

Slowworm
Neidr Ddefaid

Bilberry Bumblebee
Cacynen Llusen

Sundew
Gwlithys Mawr

How did you get on?
Sut daethoch chi ymlaen?

POINTS/PWYNT 30+ you're a top spotter!
rydych yn wylwr o fri!

15-30 good spotting
gwylwr da

5-15 room to improve your spots!
lle i wella eich sgiliau gwylt!

<5 never mind better luck on the next Treasure Trail!
dim ots, gwell lwc ar y Llwybr Trysor nesaf!

Start at Keeper's Pond Car Park

From the interpretation panel near the entrance, follow the stone chipping path that goes around the perimeter of the pond.

1. Keeper's Pond

Built in the early 19th century to provide water for Garnddyrys Forge it acquired the name Keeper's Pond because the gamekeeper of the grouse moors lived in a cottage nearby.

When you reach the end of the pond cross the wooden footbridge and bear right uphill.

2. Overview of former Garnddyrys Forge

Just below you on the other side of the road is the site of the Garnddyrys Forge. Built in 1816-17, little remains today, but it was once a busy industrial site with a population of around 450 in the 1840s.

Carry on past a stone waymarker marked 'Govilon/Llanfoist', keeping it on your left.

3. Former tramroad

The path that you are now on was once a horse-drawn tramroad. An early form of railway built to enable limestone to be more easily transported from quarries further up the mountainside.

As you reach the top of the former tramroad the path starts to flatten out and follows the contour of the mountain.

4. Views across the Usk Valley

At this point the view opens out to reveal the market town of Abergavenny below flanked by two mountain peaks - Sugar Loaf to the north and The Skirrid in a north-easterly direction.

Dechreuwch ym Maes Parcio Pwll y Ceidwad

O'r panel dehongli ger y fynedfa, dilynwch y llwybr cerrig mân sy'n mynd o amgylch perimedr y pwll.

1. Pwll y Ceidwad

Wedi'i adeiladu yn y 19eg ganrif cynnar i ddarparu dŵr ar gyfer Efail Garnddyrys, cafodd ei enw yn Pwll y Ceidwad oherwydd bod ceidwad y rhostiroedd grugieir yn byw mewn bwthyn gerllaw.

Pan fyddwch yn cyrraedd diwedd y pwll, croeswch y bont droed bren ac ewch i'r dde i fyny'r bryn.

2. Trosolwy o Efail Garnddyrys gynt

Ychydig yn is na chi ar ochr arall y ffordd mae safle yr Efail Garnddyrys. Adeiladwyd yn 1816-1817, ychydig sy'n parhau i fod heddiw, ond yr oedd unwaith yn safle diwydiannol prysur gyda phoblogaeth o tua 450 yn y 1840au.

Carry on the path until you reach a small brick building and then take a sharp right towards the summit of the Bloreng.

5. Bloreng Summit

At the summit you will find an obelisk shaped 'trig point' and the remains of a Round Cairn, visible as a pile of jumbled stones, possibly denoting a burial site from the Bronze Age.

From the summit head down the path towards the twin masts in a south-westerly direction.

6. Foxhunter Memorial

Just before you reach the Car Park is a memorial to 'Foxhunter' - a champion show jumping horse ridden by Harry Llewellyn. Together they secured Great Britain's only gold medal at the 1952 Summer Olympics.

Walk through the car park and turn right onto the road / track that leads back down towards Keeper's Pond.

7. Scourings

On the right hand side of the road just before you reach the pond you can see evidence of 'scouring'. A process of extracting iron ore involving the damming of water, which when released scoured the surface to reveal low lying minerals.

When you reach the main road turn right and right again back into Keeper's Pond Car Park.

We hope you enjoyed your walk and will want to explore our other Treasure Trails in the Blaenavon Industrial Landscape World Heritage Site.

Ewch ymlaen heibio carreg cyfeirbwynt wedi'i farcio 'Govilon/Llanffwyst', gan ei gadw ar eich hochr chwith

3. Cyn dramffordd

Ar un adeg roedd y llwybr rydych yn ei ddilyn yn awr yn ffordd tram a dynnir gan gefyl. Ffurf gynnar o reilffordd a adeiladwyd er mwyn galluogi calchfaen i gael ei gludo yn haws o chwaredi yn uwch i fyny'r mynydd.

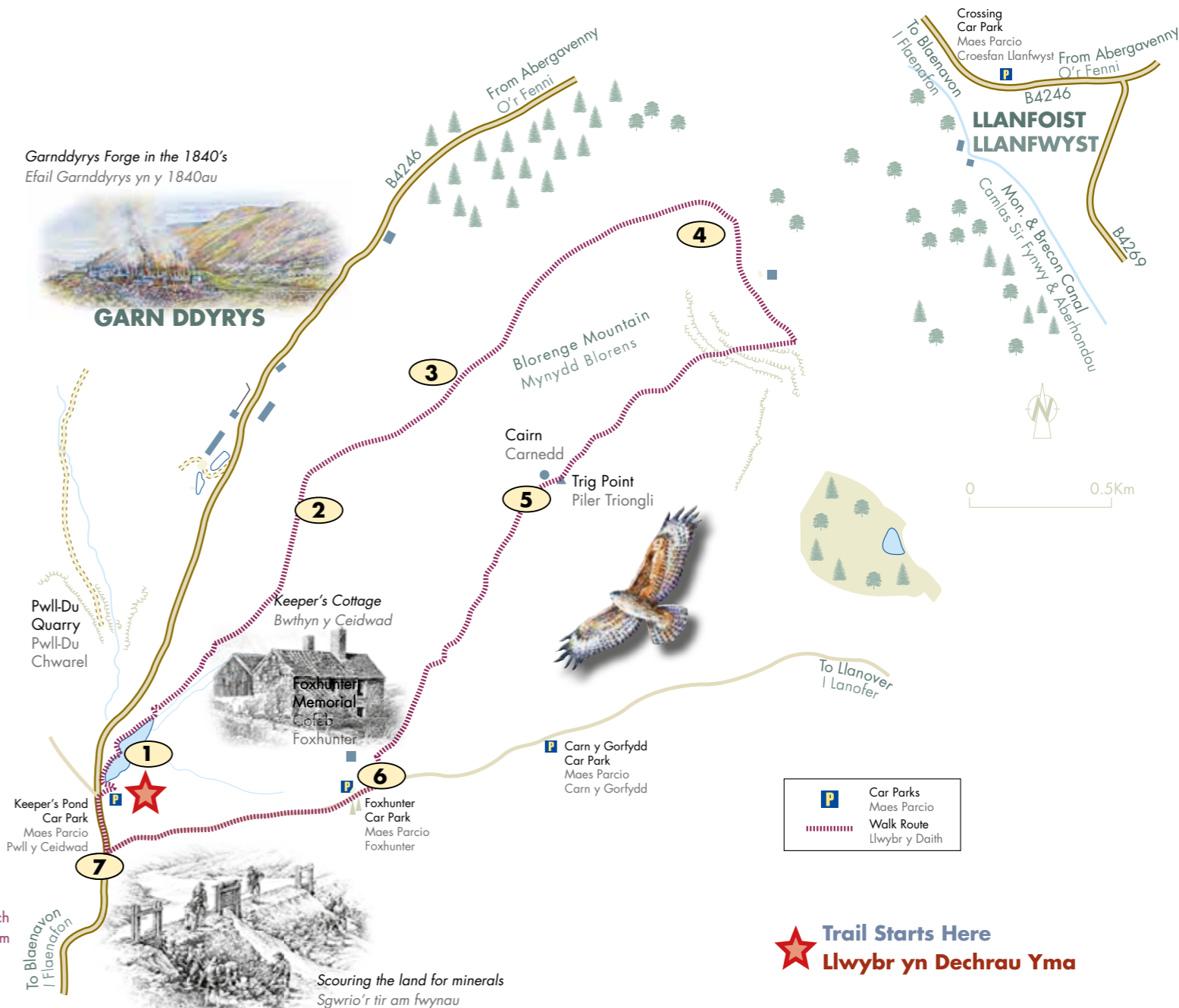
Wrth i chi gyrraedd brig y cyn-dramffordd, mae'r llwybr yn dechrau mynd yn fwy gwastad ac yn dilyn amlinelliad y mynydd.

4. Golygfeydd ar draws Dyffryn Wysg

Ar y pwynt hwn mae'r olygfa yn agor allan i ddatgelu tref farchnad y Fenni isod rhwng dau gopa mynydd - mae'r Sugar Loaf i'r gogledd a'r Ysgyryd mewn cyfeiriad gogledd-ddwyreiniol.

HEATHER & HERITAGE GRUG A THREFTAETH

Garnddyrys Forge in the 1840's
Efail Garnddyrys yn y 1840au

Trail Starts Here
Llwybr yn Dechrau Yma

Ewch yn eich blaen i lawr y llwybr nes i chi gyrraedd adeilad brics bach ac yna trowch i'r dde yn sydyn tuag at gopa y Blorengs.

5. Copa Blorengs

Ar y copa byddwch yn dod o hyd i 'piler triongli' siâp obelisk ac olion Carnedd Crwn, sy'n ymddangos fel pentwr o gerrig cymysg, o bosibl yn dynodi safle claddu o'r Oes Efydd.

O'r copa ewch i lawr y llwybr tuag at y ddau mast i gyfeiriad y de-orllewin.

6. Gofeb 'Foxhunter'

Cyn i chi gyrraedd y Maes Parcio, mae cofeb i 'Foxhunter' - ceffyl heb ei debyg mewn sieoau neidid a oedd yn cael ei farchogaeth gan Harry Llewellyn. Gyda'i gilydd fe gawsant unig fedal aur Prydain Fawr yng Ngemau Olympaidd yr Haf 1952.

Cerddwch drwy'r maes parcio a throi i'r dde ymlaen i'r ffordd/trac sy'n arwain yn ôl i lawr tuag at Bwll y Ceidwad.

7. Sgwrfeydd

Ar ochr dde y ffordd, yn union cyn i chi gyrraedd y pwll, gallwch weld tystiolaeth o 'sgwrio'. Proses o echdynnu mwyn haearn sy'n cynnwys Gronni dŵr a oedd, pan ryddhawyd, yn sgwrio'r wyneb i ddatgelu mwynau a oedd yn gorwedd yn isel.

Pan fyddwch yn cyrraedd y brif heol, trowch i'r dde ac i'r dde unwaith eto yn ôl i Faes Parcio Pwll y Ceidwad.

Rydym yn gobeithio eich bod wedi mwynhau eich taith gerdded ac yn awyddus i archwilio ein Llwybrau Trysor arall yn Nhirwedd Ddiwydiannol Safle Treftadaeth y Byd Blaenavon.

BLAENAVON INDUSTRIAL LANDSCAPE

TIRWEDD DDIWYDIANNOL BLAENAFON

Heather and Heritage Trail

The Trail is a circular walk of approximately 6.5 Kms (4 miles) which is suitable for families with older children and should take 2 hours to complete. For your own safety it is recommended that you wear stout footwear and warm waterproof clothing.

Llwybr Grug a Threftadaeth

Mae'r Llwybr yn daith gerdded gylchol o tua 6.5 Km (4 milltir) sy'n addas ar gyfer teuluoedd gyda phlant hŷn, a dylai gymryd 2 awr i'w gwblhau. Er eich diogelwch eich hun, argymhellir eich bod yn gwisgo esgidiau cadarn a dillad cynnes sy'n dal dŵr.

Information/Gwybodaeth

We hope you have fun exploring the Blaenavon World Heritage Site.

For more information visit www.visitblaenavon.co.uk or contact the Blaenavon World Heritage Centre on 01495 742333.

] Rydym yn gobeithio y byddwch yn cael hwyl yn archwilio Safle Treftadaeth y Byd Blaenafon. Am fwy o wybodaeth ewch i www.visitblaenavon.co.uk neu cysylltwch â'r Ganolfan Treftadaeth y Byd Blaenafon ar 01495 742333.

Tel/Ffôn: 01495 742333
www.visitblaenavon.co.uk
blaenavon.tic@torfaen.gov.uk

Answer to Blorng Mountain Challenge: Well done if you spotted 'Fen y Fan' mountain peak in the far distance in a West-northwest direction. Hard luck if the weather has spoiled the view this time around!
Atieb i Her Mynydd Blorng: Da iawn os ydych yn gweld copa mynydd 'Fen y Fan' yn y pellter i gyfeiriad Gorllewin-gogledd-orllewin. Trueni os yw'r tywydd wedi difetha yr olygfa y tro hwn!

